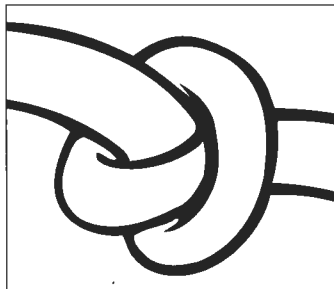

mål¹+mæle

Sætningsknuder

"Grøn synes jeg ikke hækken er blevet endnu". Sætningsknuder er sådan nogle konstruktioner, hvor man tager et led ud af en ledsætning og flytter det helt op i helsætningens begyndelse. Nogle knuder er meget mere almindelige end andre. Det er der forklaringer på i en ph.d.-afhandling af Mads Poulsen.

Læs side 6

Derfor brækker ordene over

Mål og Mæles læsere har indsendt mange eksempler på ord, der fejlagtigt er skrevet i to, *skrift sprog, bygge klodser, rolle spil osv.* Men hvorfor opstår denne fejl? Hvad er det ved ordene, der lokker til særskrivning? Ja, hvad er reglerne egentlig?

Læs side 12

"Som en tsunami af frihed"

I julen 2004 lærte de fleste danskere et nyt ord: *tsunami*. Ordet er siden blevet en yndet metafor blandt dagspressens skribenter. Holger Juul har set på udbredelsen af en sproglig mode.

Læs side 20

Skånsks status

I 1658 mistede Danmark landsdelen Skåne til Sverige. Men hvad med sproget i Skåne? Holdt det også op med at være dansk ved samme lejlighed? Og hvilken status har skånsk i dag? Jan Katlev giver svar.

Læs side 23

Sprogligheder	2
Det tror jeg da godt man kan sige	6
Sammensatte ords deling	12
Tsunami	20
Er der et sprog der hedder skånsk?	23
Hvad synes vi om sætningsknuder?	30
Hvad synes du om sætningsknuder?	32

Det vidunderlige ved sproget ligger i, at det er så åbent og tolerant. I modsætning til vores mere og mere klautrofobiske samfund er alle ord velkomne, hvis bare de overholder reglerne og giver mening.

Henrik Dahl (f. 1960, citeret fra www.dr.dk/p1/dahlsduel)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Holger Juul
Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet,
Njalsgade 120,
2300 København S

? Skærslipper, tilbage i

Når det nu hedder *bladtegner, rørlægger, vodbinder, kunstmaler, glaspuster, tømrermester* m.fl., er der så en forklaring på at *skærslipper* som vistnok den eneste jobbetegnelse har tryk på andetledet?

Og så lidt sprogvris. Kan man gøre noget ved at den i journalistkredse uhæmmede og helt overflødige brug af ordet *tilbage* f.eks. "*tilbage i 1953*", "*tilbage i firserne*" m.fl.?

Michael Berg Petersen
Rønne

! Først det om *tilbage*. Efter at jeg har fået dit brev, har jeg lagt mærke til at vi skam også har et irriterende og overflødigt *frem*:

jeg bliver her frem til midten af januar
krisen varede ved helt frem til påske

Men nej: det nytter ikke at prøve at formane journalister og andre skrivende til at droppe *frem* og *tilbage* i sådanne forbindelser. I et efterhånden langt liv som dansklærer, sprogkonsulent, sprog håndbogsforfatter, sprog-tidsskriftsredaktør o.a. har jeg lært at det stort set er spildt at give gode sprogråd til folk som ikke har bedt om dem. Så kan rådene være så indlysende fornuftige det skal være, folk retter sig ikke efter dem.

Man kan fraråde brugen af ordet *angivelig*, som dels betyder 'veldokumenteret', dels 'udokumenteret'. Man kan gøre opmærksom på at flere klarer sig udmærket uden det dødssyge *indtil* eller *op til*. Man kan vise at *myrderi* faktisk er noget andet end *henrettelse* (hvad man så end mener om dødsstraf). Man kan gøre opmærksom på at det er upraktisk at udtale *truende* og *troende* på samme måde. De fleste kan sagtens indse det, men de koncentrerer sig ikke nok til at det får nogen effekt.

Skal gode sprogråd virke, kræver det enten at folk selv beder om dem. Eller at der foreligger sanktionsmuligheder over for dem der ikke retter sig efter de gode råd. Det kan være en institution med en skrap sprogpolitik, fx et firma, en avis eller et offentligt

kontor. Eller det kan være en undervisningsinstitution som kan knalde nogle dårlige karakterer ud.

Ellers er der ikke meget at stille op.

Skærslipper (eller *skærsliber*) har vi fra det nedertyske *Scherensliper*, som svarer til det højtyske *Scherenschleifer* med betydningen 'sakseliber'. Begge de tyske former har som venteligt trykket på første del af ordet.

Så vidt jeg kan se, er der ingen danske ordbøger som prøver at forklare den særligt danske trykfordeling i ordet, og jeg kan heller ikke. Men vi kan da lige kassere et par muligheder.

(1) Orddelen *skær-* giver ikke umiddelbar mening i dansk – den ligner en tryksvag forstavelse som i *befragter*, *gesandt*, *forvalter*. Men vi har også uigennemskuelige forstavelser i fx *buntmager*, *kleinsmed*, *blikkenslager*, og de er ikke tryksvage, så der er ikke nogen virksom regel her.

(2) Der er nogle andre ord med tryksvagt *skær-*, nemlig *skærssommer*, *skærtorsdag*, *skærmydsel*, *skærvindsel*, men de har intet betydningsmæssigt med *skærslipper* at gøre, så der kan næppe være nogen påvirkning den vej.

(3) Så er der *skærslipperens* kendte reklamespot, hvormed han gør opmærksom på sin tilstedeværelse. Jeg har fundet det i formen

Her er *skærslipperen*, her er *skærslipperen*.

Her slives sakser, her slives knive.
Her er *skærslippermand*.

Hvis det skal passe med melodien, er vi nødt til at have tryksvagt *skær-*.

Men om det er melodien som fremtvinger denne trykfordeling, eller om det er trykfordelingen der bestemmer melodien, det er der vist ingen der ved.

Vi modtager gerne forslag til bedre forklaringer!

EH

! *Bysbørn og bybørn*

Bindebogstaver kaldte vi dem da jeg gik i skole. Fugeelementer er nok mere dækkende, men ikke mere mundret. Jeg mener at Sebastian Kürschner har overset noget hen mod slutningen af sin ellers grundige artikel (i nr. 1/2005). Han undrer sig over at der er fuge-*s* i *by-s-børn*, hvilket strider mod en af hans regler. Men vi har jo også ordet *bybørn*, blot med en anden betydning. Der er her en parallel til forskellen mellem *landsmand* og *landmand*. To *bysbørn* er født i samme by – og kan i øvrigt godt være voksne. Et *bybarn* er en person der vokser/voksede op i en by – i modsætning til et *landbobarn*.

Jørgen Krøigård
Odense N

! *Sådan et udtryk man bruger når man mangler ord*

I seneste nummer af *Mål og Mæle* (november 2005) handlede det i et brev fra Tue Eriksen om udtrykket *sådan* som er blevet meget udbredt og ofte kan udelades i den brug han giver eksempler på. Carsten Elbro svarer at *sådan* kan anvendes for at engagere lytteren og styre samtalen. Jeg tror dog at *sådan* i de fleste tilfælde af den type Eriksen nævner, blot anvendes for i mundtlig tale at udfylde et tom-

rum, en kort tænkepause. Det forekommer mig at den talende indsætter dette *sådan* når han (og evt. lytteren) ikke kender betegnelsen for tingen/fænomenet. I Tue Eriksens eksempel hedder det bl.a.:

"Vi fik *sådan* nogle flade brød med det fyld der var lavet af *sådan* nogle blandede krydderurter."

Den fortællende kender næppe navnet på de flade brød og ved ikke præcis hvilke krydderurter der var i.

Her er udtrykket *sådan*, som jeg ser det, stadig betydningsmæssigt tæt på den almindelige betydning af *sådan*, nemlig *sådan en slags/type* som Carsten Elbro giver eksempler på, heriblandt følgende:

"Kan du ikke købe (*sådan*) et stem-pel man bruger til at nummerere med?"

Hermed ikke sagt at *sådan* ikke også anvendes engagerende og styrende. Og når det drejer sig om at fastholde

lytterens opmærksomhed mens man tager en tænkepause, vil jeg tro at et *sådan* nok gør dette bedre end et langt *øøøøh*.

Sofie Adersen
København S

! Mjød 1

I Holger Juuls udmærkede artikel om *mjød* i nr. 2/2005 manglede der en krølle. Af Jørn Lunds og min *Dansk Rigsmål* 1975 fremgår det, at udtalen af *mjød* for få generationer siden var *mød*. Pga. danskerens hang til andre drikke er ordet imidlertid blevet så sjældent, at skriften har fået overtaget. Dét har den kunnet, dels fordi *mj* findes i visse andre ord, dels fordi det ikke strider mod sonoritetsprincippet (se Juuls artikel). Men lydloven, der oprindeligt fjernede *j*, var altså konsekvent nok. – Hvorfor fjernede den så ikke *j* i *mjav*? Fordi lydord også er afhængige af vores lyd-imitationsevne.

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

redaktion:
Carsten Elbro, Erik Hansen (Sprogligheder),
Holger Juul, Jørn Lund, Pernille Frost.

typografisk design: Henrik Birkvig

skrift: FF Olsen

ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Holger Juul,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Mæle

Vi kan høre, at katten snarere siger *m(i)ja(aa)w* end *mæw* (som det skulle have heddet).

Noget tilsvarende skete, da langt a blev til langt å i middelalderen. Kragens hæse skrig, *krah*, skulle give *kråh*, men vi fastholdt det sande kragemåls *krah*. For krager siger jo *krah*. Ja, også gøgemålet har vi nærmet os. Gøgen siger jo *kuk kuk*, en stærkt stiliseret gengivelse, for den siger egentlig *u u*, *K'*erne har vi indskudt, så det bedre lignede menneskemål. Men dette *kuk* skal lydlovsmæssigt blive til *kok* med lukket o som i *tomat*, og det skete også. Men gennem de sidste sådan 100 år har vi atter nærmet os gøgen – eller vor lydopfattelse af den, for det er svært at afgøre, hvad den faktisk nærmest kukker.

Blandt lydordene vrimler det med lyde og lydforbindelser, der ellers er forbudte. Se min liste i bogen *Det er korrekt* (1998). Der er fx humlebiens *bzz*, det gennemnasalerede *båjnnng* og proptrækker-knaldet udført med højre pegefinger (hos rethåndede) i den udspilede mund.

Lars Brink
Bagsværd

! Mjød 2

Et par supplerende bemærkninger til mjød-artiklen i nr. 2/2005:

Blandt ord med lydsekvensen *mj-* kan man også nævne Thors hammer Mjølner. Sekvensen er ikke helt så sjælden i navne, fordi deres form tit

bærer præg af de lokale dialekter. Der er hele seks opslag i Gyldendals stednavneordbog med *Mj-*: Mjallerup, Mjang, Mjels (to gange), Mjolden og Mjøls. Men det er rigtigt, at *mj-* i rigssproget regelmæssigt er blevet til *m-*, og at undtagelserne enten er dialektnavne eller påvirket af oldnordisk.

Sekvensen *dv* synes på moderne dansk kun at forekomme i tre rødder, nemlig dem der indgår i *dvale/dvæle*, *dvask* og *dværg*. Med det sjældent brugte *dvælg* 'lærredsstof' kommer vi op på fire (bortset fra fremmede navne som det tjekkiske *Dvořák*). Der er selvfølgelig flere ord, men altså kun tre eller fire rødder.

På engelsk er den fonotaktisk lovlige sekvens *thw-* endda begrænset til to rødder, nemlig dem i *thwart* 'tvær' og *thwack* 'bump'. Dansk *dv-* og engelsk *thw-* er dermed gode eksempler på, at en sekvens kan være fonotaktisk helt acceptabel, selvom den kun forekommer i ganske få rødder.

Sekvensen *tm-* forekommer faktisk i fremmedordbogen, nemlig i ordet *tmesis* 'adskillelse af præfiks og verbum'. I øvrigt er det ret sjovt, at Georgiens hovedstad konsekvent bliver kaldt *ti'bli* på dansk. Selv siger georgierne det, som de staver det: 'tbilisi'. Tidligere brugte vi vist det tyske navn Tiflis, men det bliver man så lækker-sulten af.

Adam Hyllested
Frederiksberg

Det tror jeg da godt man kan sige

Om sætningsknuder

På dansk har vi nogen frihed med hensyn til, i hvilken rækkefølge vi kan placere ord i en sætning. Når vi siger *Kasper så jeg i går*, så betyder det i store træk det samme som *Jeg så Kasper i går*. Begge sætninger kan beskrive den samme hændelse, hvor jeg så noget, og Kasper blev set. Forskellen i ordstilling har så noget at gøre med, hvilket perspektiv man vil beskrive hændelsen ud fra. Når *jeg* står først, tager man udgangspunkt i, at jeg så noget, men hvis *Kasper* står først, så tager man udgangspunkt i, at Kasper blev set.

Ordstillingsfriheden er dog ikke total. Sætningen *Jeg Kasper så i går* lyder underlig, så der er nogle begrænsninger. Men sætningerne her viser, at man både kan placere subjektet og objektet før verbet.

Muligheden for at rykke rundt med ordene er dog mere omfattende end som så. Tag fx den følgende ytring: *De handsker tror Jonas, at Peter køber*. Denne ytring er mere kompliceret end det sidste eksempel, fordi den indeholder en ledsætning *at Peter køber*. Men hvem er det nu, der gør hvad? Jonas tror noget, og det, han tror, er, at Peter vil købe nogle handsker. Det pudsige ved denne sætning er, at *de handsker* betydningsmæssigt hører til i ledsætningen *at Peter køber*, men er placeret i begyndelsen af hele sætningen.

Normalt er det sådan, at verber har

deres subjekter og objekter stående i nærheden, men i denne sætning er der blevet blandet rundt, så objektet for *køber* står i nærheden af et andet verbum, nemlig *tror*. Denne form for ombytning kalder man for sætningsknude. Nogle vil måske kunne genkende begrebet fra reglerne for det traditionelle komma. Ved sætningsknude er det nemlig som en undtagelse valgfrit, om man vil sætte komma før ledsætningen (fx *at Peter køber*). Jeg har valgt at sætte komma for at vise, hvor ledsætningen starter.

Man kan få lidt bedre hold på fænomenet ved at sammenligne en sætningsknude med en variant af sætningen, hvor der ikke er sætningsknude:

Jonas tror, at Peter køber de handsker.
De handsker tror Jonas, at Peter køber.

Ligesom med det mere simple eksempel, jeg indledte med, så kan disse to sætninger bruges til at beskrive de samme situationer, selvom ordstillingen er forskellig.

Her er yderligere tre eksempler på sætningsknuder. Eksemplerne er autentiske ytringer fra interviewssituationer. Det forbyttede element og det verbum, det hører til, er fremhævet:

Det er jeg sikker på, at han gør.
Det synes jeg, er virkelig flot bygget.
Den begrundelse synes jeg, var god.

I det første eksempel er det igen objektet i den underordnede sætning, der står først i hele sætningen; det er objekt for *gør*, så sætningen svarer til *Jeg er sikker på, at han gør det*.

De to næste sætninger er lidt anderledes. Her er det subjektet fra ledsætningen, der står først i helsætningen. Eksemplerne svarer altså til sætningerne: *Jeg synes, det er virkelig flot bygget* og *Jeg synes, den begrundelse var god*.

Er sætningsknuder godt dansk?

Man kan måske synes, at denne ombytning af sætningsled er noget ulogisk. Den kunne måske endda give anledning til forvirring, fordi den indebærer, at et verbum ikke nødvendigvis er knyttet til de elementer, der står i nærheden af det.

Sætningsknuder er imidlertid almindeligt brugt i dansk, måske dog med en overvægt i talesproget. Hvis man er lidt opmærksom, opdager man, at der ikke er langt mellem udsagn af typen *Det synes jeg, er en god ide*. Og der er ingen grund til at tro, at fænomenet generelt volder vanskeligheder. Sætningsknuder er da også tilstrækkeligt udbredt til, at Dansk Sprognævn har valgt at nævne dem i deres kommateringsregler, som nævnt ovenfor.

Når man nu kan beskrive den samme situation uden at bruge sætningsknude, kan man selvfølgelig spørge, om ikke sætningsknuder bør undgås. Ville det ikke være meget bedre at bruge den "normale" ordstilling, så sætningerne blev mere logisk opbygget?

Men så kunne man også gøre ind-

vending mod passivkonstruktionen. Hvorfor skulle man både kunne sige *Kasper fangede bolden på sidelinjen* og *Bolden blev fanget på sidelinjen af Kasper*? De to sætninger betyder jo det samme. Det beviser imidlertid ikke at passivkonstruktionen er overflødig. En grammatisk konstruktionsform kan nemlig brugs til at anlægge et bestemt perspektiv på en situation. Hvis man er i gang med at fortælle om Kaspers bedrifter på fodboldbanen, så er den første måde at konstruere sætningen på fornuftig. Hvis man i stedet beskriver kampens gang, så kan man holde perspektivet på bolden ved at bruge passivkonstruktionen. Der lader altså til at være det generelle princip, at sætningens begyndelse er det sted, man forankrer sætningens perspektiv.

Noget lignende gør sig gældende med sætningsknude. Denne konstruktionsform gør os i stand til at forankre sætningens perspektiv i noget, der egentlig hører betydningsmæssigt til i en underordnet sætning. Sammenlign følgende sætninger:

Den hest tror jeg, vinder væddeløbet.
Jeg tror, den hest vinder væddeløbet.

Den første sætning kan man bruge, hvis ens ytring primært skal handle om, at det er en bestemt hest, som vil vinde væddeløbet, men hvor man samtidigt vil tilføje, at det godt nok kun er noget, man tror. Den anden sætning virker bedre i en situation, hvor man gerne vil fremhæve, at man har en forudsigelse, nemlig at en bestemt hest vil vinde.

Ikke alle sætningsknuder er lige gode

Sætningsknuden er altså et redskab, som vi bruger til at passe det budskab, vi gerne vil formidle, ind i et overordnet fortælle- eller samtaleforløb. Og konstruktionen passer ind i et større system i dansk, hvor sætningers perspektiv forankres i den første plads i en sætning. Alle, der har dansk som modersmål, bruger og forstår systemet, og jeg håber, læseren er enig i, at de eksempler, jeg har givet i det ovenstående, er fornuftigt dansk.

Men der er også nogle sætningsknuder, som mange synes, ikke lyder så godt:

? *Den cykel griner jeg, hvis han køber på auktionen hos politiet.*

? *De vitaminer bliver du sund, hvis du tager hver morgen.*

Sætningerne er markeret med et spørgsmålstegn, fordi de kan virke som mærkeligt dansk; lidt ligesom eksemplet *Jeg Kasper så i går*. Men hvad er der i vejen med disse sætninger? De kan analyseres som sætningsknuder: I den første sætning er *den cykel* objekt for *køber* i ledsætningen, men bare placeret først i hele sætningen. Også *de vitaminer* i den anden sætning er objekt for verbet i ledsætningen. Når denne konstruktionsform var mulig i de tidligere eksempler, hvorfor dur den så ikke her? Hvad er den grammatiske regel, der gør nogle sætningsknuder velfungerende og andre mindre velfungerende?

Det er faktisk et godt spørgsmål, og ét som vi i den sprogvidenskabelige forskning ikke har helt styr på endnu.

Det er der flere grunde til, men før vi kigger på dem, så er det nødvendigt at overveje begrebet grammatisk regel. Begrebet er nemlig flertydigt, idet det bliver brugt i mindst to betydninger. I den første betydning dækker begrebet de regler, som sprogvidenskabsfolk opstiller for regelmæssighederne i et sprog, fx dansk. Vi kan kalde det *videnskabelige regler*.

I den anden betydning bruges begrebet til at dække de regler, som brugerne af et bestemt sprog ubevidst kender og følger, når de kombinerer ord i ytringer med det formål at kommunikere. Vi kan kalde det *mentale regler*, fordi det er regler, der i en eller anden forstand er lagret i vores hoveder, og som vi bruger uden nødvendigvis at være bevidste om dem. For mange sprogvidenskabsfolk er målet at afdække de mentale regler, dvs. at få de videnskabelige regler til at ligne de mentale regler så godt som muligt.

Nogle gange er det ikke så svært. I starten af artiklen bemærkede jeg, at man både kan have subjektet og objektet før verbet i en dansk sætning, hvorimod sætningen *Jeg Kasper så i går* ikke gik. Ud fra dette kan vi lave den regel, at man kan have enten subjektet eller objektet, men ikke begge dele, før verbet. Reglen viser sig at være lidt mere kompliceret, idet man også kan have andre led foran verbet: *I går så jeg Kasper*. Nu er både subjektet og objektet rykket om bag verbet. Så reglen er, at der kun kan stå ét element før verbet. Det kan vi nu kalde den videnskabelige regel. Hvis danskeres observerbare sprogbrug følger denne regel, og hvis danskere finder resultatet underligt, når reglen

brydes, så er der god grund til at tro, at det også i en eller anden forstand er en mental regel. Dette lader til at være tilfældet.

Men hvad så med de underlige sætningsknuder? Hvilken regel er de et brud på? For at finde ud af det, kan man prøve at analysere deres grammatiske opbygning og se, hvordan den adskiller sig fra de velfungerende sætningsknuder. I eksemplerne her viser det sig, at typen af ledsætning har betydning. I de underlige sætningsknuder er der tale om såkaldte adverbielle ledsætninger. Denne type dækker ledsætninger, der giver ekstrainformation, men som ikke er påkrævede for at sætningen er velfungerende. Man kan fx godt reducere de underlige sætningsknuder til *Jeg griner* og *Du bliver sund*, uden at ytringerne opleves som

ufuldstændige. Derimod kan man ikke udelade ledsætningerne i de velfungerende sætningsknuder:

? *Jeg synes.*

? *Jeg er sikker på.*

Der mangler noget. Der mangler den slags påkrævede ledsætninger, man kalder komplementsætninger.

Noget kunne altså tyde på, at der er en regel om, at man ikke kan lave sætningsknude med adverbielle ledsætninger. For at verificere, at reglen rent faktisk er en mental regel, så må man undersøge, om det passer med danskernes sprogbrug, og om det bemærkes, hvis reglen brydes. Det er imidlertid sværere at undersøge. En af grundene er, at vi skal undersøge, hvad danskerne ikke gør. Det kan vi

gøre ved at kigge på større tekst-mængder, og så se om det forholder sig sådan, at sætningsknuder aldrig optræder med adverbielle ledsætninger.

Det har grammatikeren Anne Jensen gjort. Hun gennemgik ca. 18 timers interviews og fandt 230 sætningsknuder. Heraf var der ingen, der entydigt havde adverbial ledsætning. Men hvordan ved vi, at hun ikke havde fundet nogen, hvis hun havde gennemarbejdet nogle flere timers interviews? Det ved vi ikke, og faktisk så er både Anne Jensen, jeg selv og andre faldet over eksempler på sætningsknude med adverbial ledsætning. Fx blev min egen interesse for sætningsknuder vakt, da jeg hørte en bekendt sige:

Kaffe kan jeg ikke sove, når jeg drikker.

Men der er langt mellem disse eksempler, og måske skyldes de bare, at taleren i talesituationen har forbyttet ordene. Det er noget, vi ved sker en gang imellem. Vi kan altså ikke automatisk slutte, at fordi nogen har sagt en bestemt sætning, så er den et udtryk for den mentale regel.

En anden måde at undersøge de mentale regler på er at finde ud af, hvordan sprogbrugere reagerer på sætningsknuder med adverbielle ledsætninger. Traditionen i den sprogvidenskabelige forskning er, at sprogforskeren benytter sig af sin egen sprogfornemmelse til dette formål. Jeg bemærkede selv kaffe-eksemplet, fordi jeg syntes, at det lød underligt, og fordi jeg havde svært ved at forstå

sætningen. Og dermed kunne jeg måske så afslutte min undersøgelse. Men egentlig er det ikke så tilfredsstillende, at den samme person, der skal undersøge en videnskabelig hypotese, samtidigt er den person, der leverer de data, som hypotesen skal efterprøves med. Det kan jo være, at ens vurdering af ytringer bliver påvirket af de hypoteser, man har om mentale grammatiske regler.

Forsøg med sætningsknuder

For at undgå at sprogforskeren så at sige "opfinder sine egne data", kan det derfor være nyttigt at spørge nogle udenforstående. Man kan fx bede forsøgspersoner om at vurdere, hvor naturlige de synes, at en række sætninger er, uden at man fortæller dem, hvilket udfald man venter. Det har jeg i en række forsøg gjort med både nogle af de sætningsknuder, der ikke skulle give problemer, og nogle af dem, som jeg selv opfattede som problematiske – blandt andet de eksempler jeg tidligere har givet her. Forsøgene bekræftede, at sætningsknuder med adverbial ledsætning opfattes som unaturlige.

Jeg har også lavet andre forsøg, der undersøgte, hvor lang tid folk var om at læse sætningsknuderne. Grammatiske regler hjælper os til at afkode betydningen af en sætning. Så ideen var, at man burde have sværere ved at forarbejde og dermed læse sætninger, der bryder med de mentale regler, end man har ved at læse sætninger, der ikke gør. Det viste sig, at læsehastigheden blev nedsat ved de underlige sætningsknuder, mens det ikke var tilfældet med de naturlige sætnings-

knuder. Og læsetidsnedsættelsen fandt sted, selvom forsøgspersonerne skulle læse uden at tage stilling til, om sætningerne var naturlige. I stedet skulle de læse med det formål at svare på nogle forståelsesspørgsmål.

Der er derfor grund til at konkludere, at de mentale regler, der gør os i stand til at forstå sætningsknuder med komplementsætninger, ikke umiddelbart hjælper os, når vi skal forstå sætningsknuder med adverbiale ledsætninger.

Hvordan skal reglerne formuleres?

Det er dog stadig ikke helt klart, hvordan reglerne for sætningsknode mere præcist skal formuleres. Formålet med at bruge sætningsknuder er som nævnt at knytte sætningens perspektiv til et element i en ledsætning. Problemet med de adverbielle ledsætninger kan være, at vi som sprogbrugere studser, når sætningens perspektiv forankres i en ekstrainformation, som strengt taget godt kan udelades. Det kan være, det er dette perspektiviske misforhold, der gør de underlige sætninger underlige.

Der er dog også andre mulige forklaringer. Fx at vi har mentalt lagrede sætningsskabeloner for sætningsknode med komplementsætninger, men ikke for sætningsknuder med adverbialsætninger. Lidt på samme måde som vi ikke har en sætningskabelon, der passer til sætningen *Jeg Kasper så i går*.

Yderligere undersøgelser kan forhåbentlig fortælle os mere om de mentale grammatikregler i dansk – og om det maskineri, som vi har i hovedet, og som gør os i stand til at tale og forstå sprog generelt.

Der er mange flere måder at konstruere sætningsknuder på end dem, jeg har beskrevet her, og de er kun i begrænset omfang undersøgt af sprogvidenskaben. På bagsiden af bladet er der en række sætningsknuder, som man selv kan prøve at vurdere.

*Mads Poulsen (f. 1975)
ph.d. på en afhandling om
sætningsknuder i 2005
forskningsadjunkt ved Institut for
Nordiske Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

Sammensatte ords deling

Sær skrivning

Nogle stavfejl er mere irriterende end andre. Hvis man ellers lader sig påvirke af stavfejl, så er særskrivning af ét ord i to sandsynligvis noget af det mest irriterende: "sammen sat" i stedet for *sammensat*, "butik center" for *butikcenter*, "parkerings tilladelse" for *parkeringstilladelse*, "efterårs ferie sedler" for *efterårsferiesedler*, "9. klasserne" for *9.-klasserne* osv.

Det viste en undersøgelse blandt *Mål og Mæles* læsere forrige år. Tre ud af fire læsere, som svarede på *Mål og Mæles* opfordring til at vurdere stavfejl, fandt opdelingen af sammensatte ord i to ord irriterende (27. årgang, nr. 3). Til sammenligning var det kun én ud af 30, som fandt det rigtig irriterende at se fejl med "stumme" bogstaver, fx *bræt* skrevet med *d*, "brædt".

For at undersøge sagen nærmere bad redaktionen læserne om at indsende eksempler på fejlagtigt særskrevne ord. Især var vi interesserede i at finde ud af, *hvilke* ord der er særlig udsatte for særskrivning. Hvis vi kunne finde mønstre i fejlene, ville mønstrene måske lede til de udløsende mekanismer, og dermed kunne en indsats imod dem gøres mere målrettet. Vi havde og har således ikke den røde pen fremme, men botaniserkassen og det sproglige dissektionsudstyr parat.

Vi har med taknemlighed modtaget rigtig mange eksempler på særskrevne ord fra læserne; og alle eksemplerne i denne artikel er autentiske. Men

desværre er der ikke tilstrækkelig mange repræsentative eksempler til at sige med sikkerhed, hvad der udløser fejlene. Det forekommer dog oplagt, at nogle ord er langt mere udsatte for særskrivning end andre. *Hjemmeplejeforanstaltninger*, *pøbelservice*, *mormor-arme*, *verdensmesterbælte*, *harlekin-mønster* og andre lange, usædvanlige ord med hyppige bestanddele er nok mere udsatte end andre ord. Men også andre forhold kan gøre sig gældende.

Desuden ville det være interessant at vide, hvad det er ved de skrivende, som udløser fejlene. Heller ikke det kan vi sige med sikkerhed endnu; men nogle muligheder kan være værd at undersøge nærmere.

Først er det dog nødvendigt at vide, hvilken regel særskrivningerne overtræder.

Reglen

Udtalen bestemmer, om ordforbindelser skrives i ét eller flere ord. Reglen er, at der kun skal være *ét ord*, *hvis der kun er ét hovedtryk og det falder på førsteleddet* (se Retskrivningsordbogen § 18). Man skal skrive *håndboldtræner*, hvis der kun er ét hovedtryk, *håndboldtræner*. Hvis der er to hovedtryk, skal der også være to ord, *håndbold træner hurtigheden*. Tilsvarende er der forskel mellem *fjernvarmen* og *fjern varmen*, og mellem *spisepinde* og *at spise pinde*.

Udtalen – og dermed reglen – vi-

ser, om ord er sammensatte eller ej. Sammensatte ord kendes også på andet, end at de blot har ét hovedtryk. I sammensatte ord er det kun sidste led, som bøjes: *spisepind*, *spisepinde*, *spisepinden*es – ikke "spistepinde", de *spiste pinde* er i to ord. Man kan normalt heller ikke sætte noget andet led ind mellem leddene i sammensatte ord: "spiserødepinde" går ikke som sammensætning, det gør derimod (at) *spise røde pinde*. Man kan heller ikke dele *godnat* og sige, "God nu nat, og gå nu lige hjem" (Benny Andersen), uden at det får sproglig overraskelsesvirkning.

Der er en hel paragraf (§ 19) med undtagelser fra reglen om, at ét hovedtryk kun giver ét ord. Den vender jeg tilbage til.

Et underligt par eller to kendte singler?

Når ord fejlagtigt skrives i to eller flere, er de enkelte elementer som regel langt hyppigere end det sammensatte ord. Hver for sig er *sang*, *café* og *succes* almindelige ord; men det er *sangcafésucces* sandelig ikke, selv om det er et ganske udmærket dansk ord. Og så truer mellemrummet eller endda mellemrummene, "sang café succes". Man laver bare et mellemrum, hver gang man mener at have skrevet et ord. Det samme gælder i høj grad nye, kreative sammensætninger som *Barcelona-stolen*, *bestikkonkurrence* og *stop op-sneglen*. Og det gælder selvfølgelig sammensætninger med ordklasser, der sjældent sammensættes, *Vestervovov* (bio og café). Biograffolkene skriver selv "Vester Vov Vov".

Men navne og skilte skal man ikke lægge for meget mærke til, hvis man vil lære at stave rigtigt. Skilteskrivere vil jo gerne skabe blikfang, og det gør de blandt andet ved at dele sammensatte ord op.

At de enkelte led er langt hyppigere end det sammensatte ord, er selvfølgelig ikke nogen undskyldning for at stave sammensatte ord forkert; det er en mulig del af en forklaring.

Men der hører meget mere med til forklaringen. Leddene i de fejlagtigt særskrevne ord skal ikke bare være forholdsvis hyppige ord; de skal også være genkendelige i både *udtalen* og *betydningen* af det sammensatte ord. Af alle tre grunde er det usandsynligt at se fx "rød spætte" for *rødspætte*. Ordet *spætte* er ikke nær så hyppigt på tryk som det sammensatte ord, *rødspætte* (se Korpus 2000 fra Det Danske Sprog og Litteraturselskab). Desuden ændres udtalen af "rød" til "rø-" i *rødspætte*, selv om yngre ofte udtaler d'et. Endelig er en spætte en (spættet) fugl, ikke en fisk. Af udtalegrunde vil det nok heller ikke være sandsynligt at se "lag kage" eller "af fald", men nok "bryllups kage" og "bort fald". Tilsvarende er "ferie boliger", "militær øvelse" og "mord forsøg" delelige sager – lydligt og betydningsmæssigt.

Der er givetvis mere end som så at sige om, hvilke betydningsforhold mellem leddene i sammensætninger der giver særlig anledning til særskrivning. Men det må vente til en anden gang.

Usædvanlige ordsammenstød, som i *gentleman-accessorier* og *Vester-vovov* og *hurtig-hunden* må faktisk gerne deles med en læsepædagogisk dele-

streg ifølge Retskrivningsordbogen (§ 63 stk. 8). Det samme hjælpemiddel er tilladt ved svært læselige bogstav- og lydsammenstød, som også synes at være en mellemrumsgenerator.

Strukturparallelismer

Noget af det vanskeligste at holde styr på i udtale og stavning er, hvad Jørn Lund har døbt strukturparallelismer. De sværeste er rene tungebrækere. Det er ord eller udtryk, hvori de samme lyde eller lydfølger gentages uændret eller næsten uændret: *egnerne, generere, rokokokokotte*. Selv i mindre dramatisk form kan en strukturparallelisme forklare, hvorfor ordet *kontrollørerne* var det vanskeligste ord at stave ved folkeskolens afgangsprøve et år (1979); den hyppigste fejlstavning, "kontrollørne", forenkledet netop en strukturparallelisme.

Strukturparallelismen i *østerssauce* kan i første omgang forklare, hvorfor det ord er vanskeligere at udtale end fx *østershatte*. Der er for mange s'er at holde styr på i *østerssauce*. I anden omgang kan strukturparallelismen forklare, hvorfor *østerssauce* er truet af særskrivning. Både den talende og den skrivende kan tøve; og den som tøver, kommer lettere til at begå mellemrum.

Andre eksempler med opdelt strukturparallelismer er "dilettant tradition", "antik butik", "bokse braget", "billede beskrivelser", "nakke koteletter".

Ordene med strukturparallelismer er ikke bare besværlige at udtale; de ser også underlige ud på tryk: *mormor-
arme, umådeholdende, delejlighed,
stressskabende, knarrrekord, stilllys,*

gløggglas. Som sagt er det tilladt at skille sådanne ord med en læsepædagogisk delestreg.

Foto: Mads Gravesen.

Fasters sauce kan rejse kapital

Der forekommer påfaldende mange særskrivninger i læsernes materiale, hvor førsteleddet ender på -s, "sundheds plejerske", "parkerings tilladelse", "problemløsnings model", "udviklings kurve", "fødselsdags tilbud".

Måske er fugeelementet -s mellem leddene i sammensatte ord bare ret hyppigt; måske er der en mellemrumsløkkende struktur her. Når det hedder *fasters sauce*, hvorfor så ikke også "*østers sauce*"? Det er ikke helt det samme, men det ligner. Når man gør noget for sin *sundheds pleje*, hvorfor så ikke også for sin "*sundheds plejerske*"? I det hele taget kan det være, at indbyggede genitiver lokker til særskrivning.

Også førsteled på -e synes at være indblandet i en del særskrivninger. Det sker især ved verbale førsteled som i "bygge klodser", "høre nedsættelse", "drømme bil", "leve alder", "spare priser", "tegne konkurrence", "rejse kapital". Men det kan også ske

ved substantiver som i "ferie boliger", "hygiejne dag", "skilte maler". Sammensætningerne med verbale rødder som førsteled har en oplagt parallelstruktur, som kan lokke den uopmærksomme staver til mellemrum: *at drømme bil, at tegne konkurrencer, længe leve alderen!*

Trykubevidsthed

Hidtil har emnet været forhold ved ordene, der gør dem mere eller mindre særskrivningstruede. Disse forhold giver dog ikke nogen forklaring på, *hvorfor* særskrivningerne opstår. De skrivende er nøglen.

Danskerne er generelt trykubevidste ifølge Jørn Lund. De er ikke videre opmærksomme på, om ord har tryk eller ej. Og så er der sådan set ikke mere at sige om årsagen til særskrivninger. For hovedreglen er jo ét tryk – ét ord. Så det går galt, hvis man ikke kan tælle til ét hovedtryk.

Illustration indsendt af Jens Carstensen.

Og dog, for mange skrivende er faktisk i stand til at sammenskrive sammensatte ord korrekt. Der må være flere forklaringer.

Ved det sædvanliges grænse

Ifølge Retskrivningsordbogen er det

tilladt at markere *usædvanlige sammensætninger* med delestreg. Den tilladelse rejser umiddelbart spørgsmålet, hvem der holder målestokken for, hvad der er usædvanligt. Det, der er usædvanligt for den uøvede og ortografisk uerfarne, er ikke altid ligeså usædvanligt for den erfarne. Måske er særskrivning i nogen grad en markering af, at den skrivende har fundet det sammensatte ord for usædvanligt – i skrift – til at sammenskrive det. Flere af *Mål og Mæles* læsere har ganske uopfordret foreslået en forklaring i denne retning. Der er et par forhold, som kan underbygge forklaringen.

For det første kommer en særskrivning sjældent alene – uden følge af andre fejl. Mange af læsernes indsamlede eksempler er fulde af ortografiske fejl. Især er det påfaldende, at en del særskrevne ord vidner om mangelfuldt kendskab til ordene, fx "tilhøres forhold" for *tilhørsforhold*, "tilbage blikke" for *tilbageblik*, "billede beskrivelser" for *billedbeskrivelser* og "kridt hvide" for *kridhvide*. Hvis de sammensatte ord virkelig er så usædvanlige for de skrivende, som disse fejl kunne tyde på, så kan særskrivningen være et tegn på, at sammensætningerne befinder sig ved det sædvanliges grænse for de skrivende. Og i dette sproglige tågeland er de enkelte, kendte ord de eneste faste holdepunkter.

For det andet er det ikke svært at finde sammensætninger, hvor selv erfarne skriftsprogsbrugere kan komme i tvivl. Det gælder endda *Mål og Mæles* egne læsere. Spørgsmål til vores sprogbreksekasse, Sprogligheder, om skrivning i ét eller to ord er ikke usædvanlige.

Mål og Mæle-læsernes egne grænser

Tag de usædvanlige førsteled som eksempel. Jo mere urørlige de er, desto vanskeligere. Mange læsere klarer *Iran-krise*, *napoleonshatte* og *Barcelona-stolen*. Sværere og ikke så konsekvent er stavningen af sammensatte vejnavne som *Louis Pios Gade*, *Louis Petersensvej*, *Amagerfælledvej* (se *Mål og Mæle* 21. årg. nr. 2 om sammensætninger med egennavne som førsteled). Det er også svært for nogle Mål og Mæle-læsere, når førsteledet er særligt skrevne ord som fx 10.-klasserne, modsat 10. klasse, &-tegnet, b'et med b-lyd i bh-forkortelsen. Endnu sværere bliver det – med endnu større usikkerhed til følge – ved faste ordforbindelser som fx *Rasmus Modsat-synspunkt*, *kopier og sæt ind-faciliteten*, *København-Gatwick-flyet*, *Mål og Mæle-læser*. At englænderne kan sætte bindestreger mellem grupeordene i førsteledet og sjældent mellem første- og andetledet, gør det næppe heller lettere at stave rigtigt på dansk.

Sådanne gruppesammensætninger er usædvanlige for mange erfarne sprogbrugere, og disse sammensætninger findes heller ikke i de nyeste udgaver af de elektroniske stavekontroller. Derfor er det forståeligt, at der findes allehånde stavninger af dem,

Gad vist, hvor mange af Mål og Mæles læsere, der vil acceptere sammensætninger som *kogt kartoffelsalat*, *ristet mandelkage* og *tørret tomatsovs*? "Hvorfor har I tørret tomatsovsen?" spurgte jeg den smilende kantineassistent. Det syntes hun heldigvis var ret sjovt. Vist kan man finde rester

af (ind)tørret tomatsovs, som nogen kan have spildt; men det er næppe den almindelige form, og den er ikke til salg i kantinen. Hvis man vil undgå morskaben, kan man skrive *tørret tomat-sovs*, *kogt kartoffel-salat* osv. Eller man må stikke den sproglige hale mellem benene og skrive *sovs med tørrede tomater*. Men den sovs er tyndere, mindre sprogligt koncentreret end *tørret tomat-sovs*.

Der er selvfølgelig ikke noget i vejen med *kold kartoffelsalat*, fordi *kold* kan beskrive hele salaten (hele andetledet) og ikke bare kartoflerne i den. Noget parallelt kan man sige om *varm kartoffelsalat*. Men *kogt kartoffel-salat* er sjældent kogt. Ofte er det kun kartoflerne, der er kogt.

Pointen er, at grænserne for sædvanlige sammensætninger er afhængige af sprogbrugerens sproglige erfaringer.

Ved Retskrivningsordbogens regelgrænser

Som nævnt er der en række undtagelser fra hovedreglen om, at sammensætninger med ét hovedtryk, der falder på førsteledet, skal skrives i ét ord (se Retskrivningsordbogens § 19).

Sammensætninger af typen *over for* (butikken), *neden under* (overfladen), *uden om* (regnskabet) af biord og forholdsord skal skrives i to, når de er en del af et forholdsordsled, dvs. når der kommer noget bagefter. Ellers er de i ét ord: *de bor overfor*, *dem neden under*, *kør udenom*. Det er en ret klar regel.

En del vanskeligere er reglen om, at forstærkende førsteled skrives sammen med det, de forstærker, selv om

ordene kan udtales med to hovedtryk: *allersjovest*, *skidegodt*, *ultratynd*, *møgtræls*. Det er ikke vanskeligt at finde nyere sådanne forstærkede tillægsord, som selv øvede sprogbrugere ligeså ofte opdeler som sammenskriver korrekt, *superlækre*, *kanondejlig* (se selv i korpus 2000). Desuden er der forstærkerord, som godt kan skrives for sig, fordi de er selvstændige ord i ordbogen. Der er heller ikke helt betydningssammenfald mellem *en kæmpe match* og *en kæmpematch*, *en super model* og *en supermodel*, *en kanonkonge* og *en kanon konge*. Tilladelsen til skrivning i to ord gælder dog ikke for sammensatte tillægsord – dvs. hvor sidsteleddet er et tillægsord – som *supergod* osv.; de skal altid sammenskrives – også selv om begge ordene findes i ordbogen. Det fremgår dog ikke klart af regelformuleringen (§ 19 stk. 3).

Det fremgår heller ikke, hvad man skal gøre med sammensætninger med ét hovedtryk, hvor det falder på sidsteleddet. Der er ikke så mange af dem, men de findes: *grønlangkål*, *en tagfat*, *et tillykke*, *en ståbi*, *farvel*, *ifølge*, *letantændelig*, *et rykind*, *et kørsammen*, *godaften*! Det er eksempler fra Retskrivningsordbogen. Det kan lade sig gøre at danne nye sammensætninger med tryk på sidsteleddet. Uden vejledning skriver jeg med lidt tøven *letnedbrydelig*, *et rykud*, *en klapsammen*, *et godeftermiddag*. Stavekontrollen protesterer over alle mine ord.

Det allervanskeligste er nok ordforbindelser med ubøjelige førsteled, fx forbindelser med forholdsord. Her er der kun ét hovedtryk, og hverken bøjningsprøven eller indskudsprøven

virker. Efter ordbogen skal *for øvrigt* i to ord; mens *forresten* godt må skrives i ét. *Ifølge* (forholdsord) og *medmindre* (bindeord) skal i ét ord, *til dels* og *til sidst* i to, mens *tilfælles* godt må skrives i ét. Det er ikke let at se en regel. Og det skal da også siges, at Retskrivningsordbogen i stedet for at formulere en vanskelig regel bl.a. har en liste i § 19 stk. 5 med netop 23 sammensatte ord, som både kan skrives i ét og i to ord.

Der er grænser for, hvor mange og hvor udførlige regler man har valgt at formulere i Retskrivningsordbogen. Det er dog ikke, fordi der ikke er regler eller begrundelser for retskrivningen. Selvfølgelig skal ikke alle begrundelser være formuleret i Retskrivningsordbogen. Det ville nærme sig et krav om, at hovederne i Sprognævnet skulle vedlægges som bilag. Men man kunne overveje, om danskernes trykubevisthed skulle tages i betragtning ved en nyformulering af sammenskrivningsreglerne.

Det er værre på engelsk

Flere læsere giver indflydelsen fra engelsk skylden. Det er rigtignok meget mere almindeligt at særskrive sammensatte ord på engelsk end på dansk. Sammenlign *above-mentioned* – 'ovenstående', *dust cap* – 'støvhætte', *eider duck* – 'edderfugl', *milk chocolate* – 'flødechokolade', *diesel engine* – 'dieselmotor', *three-legged race* – 'trebensløb', *400 metre runner* – '400-meterløber', *local area network* – 'lokalt netværk'.

Imidlertid er langt de fleste af læsernes eksempler på særskrivne danske ord, ikke engelske indlån. Og man

skulle vel tro, at netop engelske lån som "computer skærm", "strejke vagt" og "sports vogn" ville være blandt de særlig udsatte. Det kan være, at engelsk stavemåde spiller en rolle. Men jeg tror, at simpel ortografisk ukyndighed er en vigtigere årsag. Hvis der bliver stadig flere særskrivinger, er det et tegn på, at stadig flere skriftukyndige får direkte adgang til skrevne medier.

Men tro nu ikke, at det er lettere på engelsk. På engelsk er der nemlig *ingen faste regler*, kun retstavning af de enkelte ord. *Motorcycle* og *blackboard* ('tavle') skal skrives i ét ord; men *sports car* og *school bus* skal begge skrives i to. Det kan man ikke høre. For hvert eneste sammensatte ord skal man vide, om det skrives i ét eller to ord på engelsk. Det er ikke særlig snedigt. Men det skyldes, at der på forskellige tidspunkter i historien har siddet engelske ordbogsredaktører og besluttet, hvad der lød mere eller min-

Jeg siger jer, at hvis jeg én gang til ser "rulle stol" skrevet med et mellemrum, så kommer jeg til at se ud som en rigtig billig udbryderkonge, der sidder i en motoriseret rullestol i hvid spændetrøje med skinnende spænder. "Han siger ikke andet end "rullestol er ét ord" hele tiden", vil lægerne fortælle min ulykkelige kone, mens de igennem et glughul ser mig sidde og rokke i et hjørne.
(Mark E. Smith på www.wheel-chairjunkie.com/powerchairword.html)

dre sædvanligt sammensat *for dem*. Det er heller ikke særlig folkevenligt. Nogen både lydhør og vejledende instans som Dansk Sprognævn er der ikke bag den engelske retskrivning.

Som man kunne vente, begår englænderne da også masser af fejl. "Good value everyday" ('godt køb hverdag') står der på mælkekaflen. Det burde være *good value every day* ('godt køb hver dag'). Og på kammen står der "Fine tooth comb" ('fine tænder kam'), hvor der burde stå *fine-tooth comb* ('fintandet kam').

Den elektroniske stavekontrols fristelser

"Jeg mener at miseren skyldes den såkaldte stavekontrol, der ikke magter de danske retskrivningsregler. Jeg anklager derfor Microsoft for at spolere det danske skriftsprog!" skriver Michael Gram. Flere læsere er enige med ham.

For nogle år siden var det fuldstændig rigtigt. Nu er problemet noget mindre. For nogle år siden kunne de elektroniske stavekontroller i tekstbehandlingsprogrammer slet ikke håndtere de mange danske sammensætninger. Stavekontrollerne kendte dels ikke til selv almindelige, sammensatte ord; dels kendte de ikke reglerne for, hvordan man kan sammensætte nye ord på dansk. Og det er klart, at en usikker staver, som får markeret ord som *ordforbindelser*, *slikmutter*, *allervanskeligste* og *mormorarme* som fejlstavede ord, vil være fristet til at dele ordene op, "ord forbindelser", "slik mutter" osv., for at få de væmmelige røde markeringer af ordene til at gå væk.

Elektronisk stavekontrol er meget enklere på engelsk, fordi der er et begrænset antal sammensatte ord. Nye sammensætninger skrives som hovedregel i to ord. Så problemerne i dansk var nye og besværlige for producenterne af programmerne.

De danske stavekontroller er blevet bedre nu. Min udgave fra 2002 markerer fx ingen af Michael Grams eksempler på sammensatte ord som fejlstavede.

Men stavekontrollerne er meget langt fra at være fejlfri. Min stavekontrol fejlmærker ikke bare ord som *ordforbindelser*, *slikmutter*, *allervanskeligste* og *mormorarme* som fejlstavede, men også *Blåtårn*, *Søgade*, *havskum* og *søheltekostume* er tilsyneladende forkert stavede. Derimod accepterer stavekontrollen *blånelsestårn*, *gadevej-gade*, *rustenskum* og "*søheltekostume*". Så stavekontrollen erstatter ikke ordbogen.

Som nogle af eksemplerne viser, kan de nyere generationer af elektroniske stavekontroller heldigvis godt acceptere nye sammensætninger. Jeg har ikke fundet nogen grænse for, hvor lange nye ord min stavekontrol vil acceptere. Men det er ikke indlysende, hvilke nye sammensætninger stavekontrollen vil acceptere, og hvilke den afviser. Dette spørgsmål kunne godt fortjene en selvstændig behandling i en hel artikel.

Hjælp de stavesvage over mellemrummet!

Hvis stavekontrollen leder svage stavere i uføre, så er forbedringer af stavekontrollen én vej at gå. Alle de elektroniske stavekontroller kan for-

bedres, ved at brugeren tilføjer ord til stavekontrollens ordbog. Når man tilføjer ord til ordbogen, bliver de ikke længere markeret som fejlstavede.

Derfor er det oplagt at give fx skoleelever opgaver i at tilføje de rigtigt stavede ord til deres ordbøger, hvis stavekontrollen har ledt eleverne på vildveje.

De tilføjede ord bliver gemt i en særlig ordbogsfil på computeren. Filen hedder fx *bruger.dic* i programmet Word. Man kan både tilføje og udveksle sådanne ordbogsfiler. Og på internettet kan man hente ordbogsfiler, så man kan skrive så vigtige navne rigtigt som fx *dem* i *Star Trek*-serien. På internettet kan man også finde vejledning i, hvordan man gør. Så i stedet for at vrisse ad en usikker særskriver kan man fx sende ham eller hende en ordbogsfil.

Men bedst er det selvfølgelig, hvis den stavende bliver sikker i de regler, der styrer sammenskrivning af ord på dansk. Så skal han eller hun kun konsultere ordbogen – den rigtige altså – en gang imellem.

Tak!

Her kunne jeg fylde en side med navne på bidragydere. For at give andre læsere noget sjovere at læse end navne, nøjes jeg på redaktionens vegne med at takke alle, så dan.

Carsten Elbro (f. 1955)
Professor i anvendt sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Tsunami

En metafor breder sig i dagspressen

At hans eget kærlighedsliv vil udvikle sig til en tsunami, som han ikke har kunnet forudsige, står dermed tidligt bøjet i plottets konstruerede neonstjerner.

Boganmeldelse i Information
20/10 2005

En af de mere udholdelige konsekvenser af tsunamien i det Indiske Ocean i december 2004 var at mange af os lærte et nyt ord. Faktisk havde vi ordet *tsunami* i dansk allerede, men der var ikke mange der kendte det, og når det blev brugt i avisartikler, stod der gerne "en såkaldt tsunami" eller lignende. Ordet er af japansk oprindelse, oplyser *Den Danske Ordbog* (2005). I *Retskrivningsordbogen* (seneste udgave 2001) er det indtil videre kun *tsar* og *tsetsefflué* der begynder med *ts*.

Månedens før oversvømmelseskatastrofen, i november 2004, blev ordet *tsunami* ifølge databasen InfoMedia brugt i 11 tekster i danske aviser. Syv af disse handlede om en jazz- og fusionskvintet med navnet Tsunami. I januar 2005 var *tsunami* så pludselig blevet en veletableret del af det danske ordforråd med 508 forekomster i avistekster. Siden er ordets hyppighed faldet gradvis, som det ses i diagrammet på næste side – dog med en stigning omkring årsdagen for katastrofen. I januar 2006 var der 86 forekomster.

Denne udvikling er helt forventelig. Når et hidtil ukendt fænomen pludse-

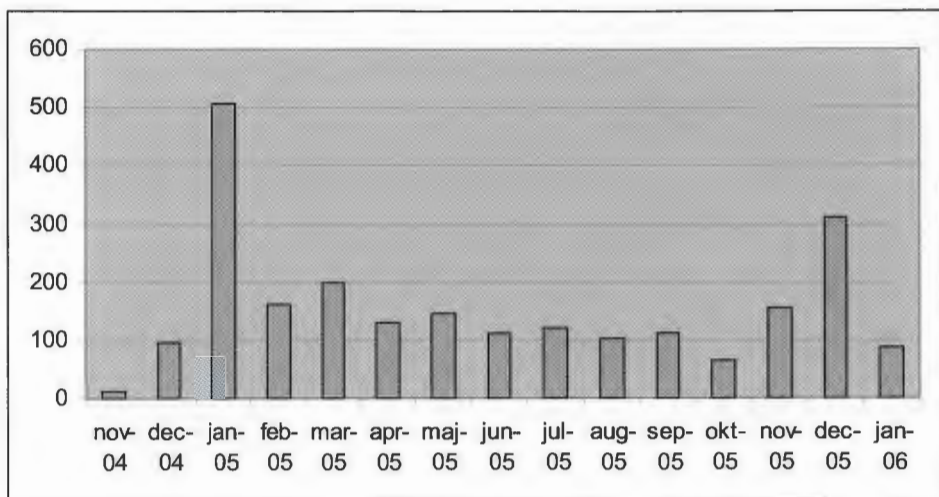
lig angår mange af os, lærer vi hurtigt en betegnelse for det så vi kan snakke om det. Det er helt som det skal være. Men der sker også noget mere. For når vi nu har lært et nyt og opmærksomhedsvækkende ord, så skal det da også bruges!

Langt de fleste forekomster af ordet *tsunami* i danske aviser refererer selvfølgelig stadig til egentlige flodbølger som den i julen 2004. Men skribenter med hang til metaforer er også begyndt at bruge *tsunami* i overført betydning. De bruger ordet som et billede på fænomener der breder sig med stor voldsomhed. Eller som i hvert fald er voldsomme. Eller som i hvert fald breder sig. Eller som i hvert fald kan peppes op med en stærk metafor.

Det første eksempel jeg har fundet, stod i en anmeldelse af en valgvideo allerede i begyndelsen af februar 2005:

"Dansk Folkeparti er fjendtligt stemt over for globaliseringen og al dens væsen - og det i enhver tænkelig udgave. Partiet har en gang for alle taget til efterretning, at globaliseringen ikke vil ende lykkeligt for danskerne - her taler vi ikke længere blot om ugræs, men om en hel tsunami, som truer med at skylle ind over de danske kyster. DF vil have kystsikring!"

Kristeligt Dagblad 3/2 2005

Hyppigheden af ordet *tsunami* i danske aviser fra november 2004 til januar 2006 (kilde: *InfoMedia*).

Efterhånden som katastrofen er kommet på afstand, har metaforen så bredt sig i avisernes spalter. Stille og roligt – og bestemt ikke som en tsunami. Alligevel kan man jo godt undre sig lidt over hvor hurtigt det er gået. Nedenfor har jeg samlet nogle flere eksempler som jeg faktisk synes er ganske underholdende, hvad de end er udtryk for. Effekthjagen eller metafor-glæde? Døm selv.

"Japans premierminister Junichiro Koizumi tog ikke fat på alle detaljerne i det valg, som han den 11. september vandt overbevisende. Han valgte at forenkle problemstillingerne med det budskab, der i 2001 på en tsunami af stemmer blev skyllet ind som Japans redningsmand på et tidspunkt, da den japanske økonomi mildt sagt led af muskelsvind."

Artikel i *Jyllands-Posten* 9/10 2005

"Det så vi også, da puljeordningerne nærmest som en tsunami-effekt gik gennem vridemaskinen, intet sagligt kunne siges, mens tornadoen rasede. Først bagefter, da stormen havde lagt sig, kunne det forklares med fejlfortolkninger og tv-manipulationer med optagelserne. Hans Østergaard fik vel som formand for socialudvalget det meste af skylden, hvor der altså ingen skyld var."

Læserbrev i *Morsø Folkeblad*
17/10 2005

"Simon Kvamm. Peter Sommer. Tue West. Den dansksprogede bølge. Jo-vist. Hvis de danner en bølge, så udgør Johan Olsen en monstrøs tsunami. De ubetydelige popdrenge stemmepragt blegner og falmer, som bladene netop nu, kommer de i nærheden af denne gåsehudsfræmmende røst. Med et helt ekstremt overskud og en

kronisk vildskab, der gav samtlige sange et overordentligt potent udtryk, placerede Johan Olsen sig øjeblikkeligt øverst på min personlige piedestal for danske sangere."

*Koncertanmeldelse i Fyens
Stiftstidende 17/10 2005*

"For et par måneder siden udløste han en politisk tsunami, da han erobrede midtpunktet i israelsk politik og skabte et kraftcenter, der tiltrak vælgere og politikere fra højre og venstre."

Artikel i Politiken 6/1 2006

"Michel Houellebecq er blevet tildelt prisen 'Årets litterære chok' af norske Aftenposten. Den franske forfatter sammenlignes med en litterær tsunami, og at bølgerne går højt, kan man bl.a. læse på de norske salgsplakater for hans seneste roman. Her står ganske enkelt: 'Hjælp, Houellebecq er tilbage.'"

Notits i Politiken 7/1 2006.

"Frygten for, at budskabet om duggerej (en ny religion, hj) skal skylle ind over gammel-religionerne som en tsunami af frihed, er tilsyneladende så enorm, at hele den etablerede del af den offentlige meningsdannelse er krøbet i skjul i håb om, at faren driver over."

Klumme i Urban 13/1 2006

"Erik A. Frandsen. Billedkunstner og en af de berygtede Unge Vilde, der, som en anden tsunami, oversvømmede de konservative kulturinstitutioner i 1980erne med paroler som 'Vi kan ikke længere male, men gør det alligevel' og 'Billedsult.'"

*Artikel i Århus Stiftstidende
14/1 2006*

"Muligvis var 2005 året, der plantede et operahus i København, gjorde kakkelbordsdanskerne vilde med dans og gav os en halv meter ny prins, men først og fremmest var 2005 sæsonen, hvor den store sudoku-tsunami skyllede ind over bagsider, ugeblade, kiosker og boghandlere."

*Klumme i Berlingske Tidende
15/1 2006*

"For otte år siden var hele kæmperiget ramt af en økonomisk 'tsunami', da de østasiatiske valutaer blev skyllet ud af den amerikanske dollars greb. Værst gik det ud over de fattigste blandt Indonesiens næsten 220 millioner indbyggere."

Artikel i Politiken 27/1 2006

HJ

Er der et sprog der hedder skånsk?

I de senere år har der været en voksende selvstændig skånsk bevidsthed med betoning af Skånes selvstændige, slet ikke svenske og heller ikke danske, historie, folkelige kultur og sprog. Et af de seneste krav der er blevet rejst i den sammenhæng, er en anerkendelse af det skånske sprog som minoritets- eller regionalsprog i Sverige i overensstemmelse med EU's generelle lovgivning til beskyttelse af sproglige mindretal.

Jamen, kunne man så spørge, er der da virkelig et særligt skånsk sprog? Dette spørgsmål kan umiddelbart måske virke ejendommeligt, for ikke at sige direkte tåbeligt. Lige på den anden side af Øresund ligger der noget der hedder Skåne, der bor en indfødt befolkning, og de taler på en måde som lyder ret så anderledes og selvstændigt sammenlignet med det de taler i resten af Sverige – og som bestemt heller ikke lyder som dansk (men måske lidt som bornholmsk?).

Så hvis vi kalder det de taler i Skåne for skånsk, så er der i hvert fald *noget* nogle taler, der hedder sådan. Men er dette *noget* et sprog – eller bare en dialekt eller anden variant?

Sprog eller dialekt?

Man kan sammenligne opdelingen i sprog og dialekter med en opdeling i på den ene side nationen/hele landet/hele folket og på den anden side landsdelen/lokalområdet/egnen/lokalbe-

folkningen. I Danmark har vi således landsdele som Nordjylland, Sønderjylland, Fyn, Sjælland, Lolland-Falster, Bornholm, og i dem taler (eller talte) man lokal nørrejysk, sønderjysk, fynsk, sjællandsk, lollandsk og bornholmsk dialekt.

I Sverige er Skåne en tilsvarende sydlig landsdel med sin egen sprogform; så svaret på spørgsmålet "Er der et sprog der hedder skånsk?" kunne være "Tja, der er i hvert fald en dialekt af svensk der hedder sådan."

Men spørgsmålet kompliceres af Skånes historie, og også af det levende skånske talesprogs historie. Før Roskildefreden i 1658 var Skåne ikke en sydsvensk landsdel som i dag, men en østdansk landsdel ligesom den – sprogligt set – skånske ø Bornholm stadig er det

Når et område på den måde i kraft af ydre politiske begivenheder skifter statsligt-nationalt tilhørsforhold, kan det give uorden i den måde man kategoriserer områdets befolkning og især denne befolknings sprog på. Kan man sige at det folk talte i Skåne dagen efter Roskildefreden skiftede fra at være en slags østdansk til et være en slags sydsvensk – eller er spørgsmålet mere indviklet end som så?

Det er *meget* mere indviklet. Der er ofte en glidende overgang fra den ene nabodialekt til den næste. Det kalder man et dialektkontinuum i sprogvidenskaben. I et dialektkontinuum kan

man altid forstå det sprog de taler i nabosognet, men ikke nødvendigvis det sprog de taler meget lang væk i den modsatte ende af landet. Man kan forestille sig to danskere for 150 år siden der talte henholdsvis ublandet gammeldags vendelbomål og ublandet gammeldags bornholmsk. En samtale mellem de to kunne næsten beskrives som en mellem to der taler to helt forskellige sprog; den lod sig næppe gennemføre hvis de ikke begge prøvede at ty til det fælles rigsdansk, de havde lært i skolen og hos præsten.

Når man skal placere det talesprog de talte i Skåne i 1658, da Skåne blev svensk, skal det altså ikke sammenlignes med moderne rigssvensk (stockholmsk) eller moderne rigsdansk (københavnsk). Det skånske talesprog dengang skal snarere sammenlignes med sine umiddelbare naboer i et sydsandinavisk dialektkontinuum, altså nordsjællandsk og sydsjællandsk. Om man regner disse naboer for nationalt danske eller svenske, giver strengt sprogligt ingen mening. Dette nationale tilhørsforhold havde kun at gøre med den vilkårlige grænsedragning mellem de overordnede politiske enheder, kongerigerne Danmark og Sverige, ikke nødvendigvis med markante sproglige forskelle mellem de umiddelbare nabodialekter.

En folkelig bevidsthedsparellel til dette sproglige nære naboskab i et kontinuum havde man i det klassiske begreb bondefreden, som betød at man normalt holdt lokal fred med sine umiddelbare naboer på den anden side af rigsgrænsen uanset om de "store" i rigshovedstæderne lå i krig med hinanden. En art pacifistisk

civilist-regionalisme før regionalismen. Netop begrebet om bondefreden, modsat krigen mellem kongerne og rigerne, passer smukt sammen med en af de klassiske definitioner på forskellen mellem et sprog og en dialekt.

Først når alle der taler samme dialekt, vælger sig deres egen konge og kæmper for sig selv i deres egen hær, først da ophøjes deres lokale dialekt til et nationalt sprog: "Et sprog er en dialekt med sin egen hær og sin egen flåde," som det er blevet udtrykt.

Et nutidigt nordisk eksempel har vi i gendannelsen af den selvstændige norske nation efter adskillelsen fra Danmark i 1814, først i personalunion med Sverige, men med bevarelse af det danske skriftsprog som norsk nationalt symbol vis-a-vis den svenske unionspartner, og efter den fuldstændige unionsopløsning i 1905 med egen konge, eget militær og udenrigstjeneste, og fra og med den første retskrivnings- og sprogreform i 1907 også med et mere og mere selvstændigt norsk skriftsprog, riksmål/bokmål, på oprindeligt dansk grundlag – ved siden af det "kernenorske" nykonstruerede skriftsprog landsmål/nynorsk. Norsk bokmål er i dag et sprog og ikke en dansk dialekt – selv om danskere kan opleve skrevet norsk bokmål som "underligt stavet dansk".

Ud fra hær og flåde-definitionen er skånsk afgjort ikke et selvstændigt sprog. Men på den anden side: Hvis det ikke er det, er det så rimeligt at betegne skånsk som en dialekt? Og er det i så fald en svensk eller en dansk dialekt?

Flere slags skånsk

Hvis man skal svare mere detaljeret på om skånsk er et sprog eller en (svensk eller dansk) dialekt, så er man faktisk nødt til at være meget præcis mht. hvad for et skånsk vi taler om. Og den præcision går både på det historiske, det sociolingvistiske (dvs. forholdet mellem sprog og samfund), det skriftsproglige og det talesproglige. På den måde kan man under den store samlede paraply *skånsk* tale om mindst tre forskellige ting:

(1) moderne skånskspræget sydsvensk regionalsprog. Her kan man skelne mellem i hvert fald tre varianter:

(1a) "højere", dannet, let skånskspræget sydsvensk regionalsprog, kaldet skånefint, ädelskånska o.l.

(1b) "lavere", meget skånsksprægede bysociolekter, fx Malmö-dialekt, og

(1c) skånskspræget sydsvensk regionalsprog med islæt fra de klassiske skånske dialekter.

(2) de klassiske skånske dialekter – som kan grovopdeles efter de fire verdenshjørner SV, SØ, NV, NØ.

(3) middelalderens skånske skriftsprog, der både omfatter

(3a) tekster fra senmiddelalderen (omkring 1550) og

(3b) gammelskånske tekster som *Skånske Lov* (ca. 1150, nedskrevet kort efter 1200).

Lad os se på disse forskellige slags skånsk. Hvad forener og adskiller dem? Hvordan står de i forhold til (forskellige slags) dansk og (forskellige slags) svensk? Og giver det nogen

mening at tale om en selvstændig skånsk sproghistorie og et selvstændigt skånsk sprog?

Skånefint

Den variant af skånsk jeg her kalder "skånefint", er det sprog der bruges af blandt andre højere uddannede skåninger som fx akademikere ved Lunds Universitet. Skånefint adskiller sig fra det stockholmske eller centralsvenske rigssprog ved at have bagtunge-r og ikke tungespids-r. Derudover er der karakteristiske forskelle i tonegangen i ord (de såkaldte musikalske accenter) og sætninger.

Skånefint tales ikke blot i Skåne i snæver forstand, men i hele Syd-sverige syd for en linje Falkenberg-Jönköping-Kalmar. Sydsvensk i den "skånefine" udgave opfattes, også i Sverige nord for denne linje, som et næsten fuldgældigt rigssprog, som uden at vække nogen form for anstød kan bruges i fuldt omfang i højere stillag, i kirke, skole og radio. Sociolingvistisk kan dette skånefint sammenlignes med det finlandssvenske højsprog, som ingen finlandssvenskere i Finland forsøger at få til at lyde mere sverigesvensk. Man ser dog enkeltstående eksempler på skånskfødte scenekunstnere, som har tillagt sig centralsvensk udtale, men det gælder mest i den ældre generation (Jarl Kulle, Birgit Nilsson).

Lavskånsk

Det sprog som fx tales af den traditionelle arbejderklasse i en by som Malmø, er nok det de fleste københavnere og andre danskere i dag opfatter som skånsk par excellence. Det adskil-

ler sig først og fremmest fra skånefint ved den karakteristiske nyskånske lydglidning (diftongering) på lange vokaler. Denne diftongering ændrer de lange vokaler i ord som fx *tid*, *del* og *by* som udtales "teid", "dæel" og "bøy" på skånsk.

Et andet lavskånsk træk er at der til den rigssvenske sj-lyd i fx *sju* 'syv' og *skit* 'lort' svarer en skånsk lyd der udtales meget langt tilbage i munden som en art h- eller ch-lyd (som i tysk *doch*) med en kraftig ledsagende læberunding. Så hvor den stockholmske udtale af *skit* er "sjwiit", siger man på lavskånsk "hweit".

Skånefint og lavskånsk skal her forstås som ekstreme sociolekter. Ligesom det er sket i yngre københavnsk, finder der i moderne skånsk også en tilnærmelse sted mellem sociolekterne, og i dag træffer man flere gråzonevarianter mellem ekstremerne.

Der er formentlig ingen der i dag dyrker det lavskånske bysprog som bevidst regionalt eller kulturelt udtryksmedium – allerhøjest som halvufrivillig komisk effekt a la Polle fra Snaves fynske.

Sydsvensk med dialektpræg

Den form for skånsk der aktivt hævedes og kæmpes for som levende folkeligt udtryksmedium, er snarere sydsvensk med dialektpræg. Det som kulturaktivister og hjemstavnsforfattere i bevægelser som Stiftelsen Skånsk Framtid og Föreningen Skånelands Framtid søger at fremme, er et skånskpræget sydsvensk regional-sprog med islæt fra de klassiske skånske dialekter.

Det dialektale islæt i denne sprog-

form er først og fremmest at der bruges skånske frem for svenske ord. Eksempler er *mölla* 'mølle' (ikke *kvarn*), *alika* 'allike' (ikke *kaja*), *panntoffla* / (*jord*)*påra* 'kartoffel' (ikke *potatis*), *påg* 'dreng' (ikke *pojke*), *bränne* 'brænde' (ikke *ved*), *albue* 'albue' (ikke *armbåge*), *blöd* 'blød' (ikke *mjuk*), *böjetre* 'bøgetræ' (ikke *bokträd*), *fitemad* 'fedtemad' (ikke *flottsmörgås*), *gö* 'gø' (ikke *skälla*), *rullebör* 'trillebør' (ikke *skottkärra*) og mange flere.

Lydligt har denne form for skånsk en moderat skånsk diftongering midt imellem skånefint og lavskånsk. Denne sprogform er nok den mest påfaldende på grund af de særlige ord, men om de gør den til et selvstændigt sprog, er særdeles tvivlsomt. Man må i givet fald argumentere for at ordene kommer fra et selvstændigt sprog. Så vi er nødt til at se på de skånske dialekter.

De klassiske skånske dialekter

De klassiske skånske dialekter, sådan som de er dokumenteret inden for dialektologien i perioden 1850-1920, er ligesom de danske dialekter på vej til i dag meget hurtigt at forsvinde fuldstændigt. Det gælder især det tætbefolkede (syd)vestlige Skåne omkring Malmö. Endnu sidst i 1970'erne lykkedes det mig at finde enkelte 80-årige som talte en art dialektoplandet regionalsprog i landsbyer mellem Malmö og Trelleborg. I det nordøstlige hjørne af Skåne og visse steder på Listerhalvøen i det vestlige Blekinge var dialekten endnu i samme periode ret levende, enkelte steder hos ret unge mennesker.

Det der kendetegner disse dialekter

i al deres mangfoldighed – og skånske dialekter er virkelig mange forskellige ting – er ikke blot deres righoldige selvstændige skånske ordforråd, men også deres særlige lydsystemer og deres særlige orddannelse og -bøjning. Den vigtigste geografiske variationsakse inden for de forskellige lokale slags skånsk går fra sydvest mod nordøst. Det sydvestlige skånsk, fx den såkaldte Skytts-dialekt, ligner i mange henseender nordsjællandsk og mange andre danske øsmål. Derimod er dialekten i det nordøstlige Skåne, i Göinge herred (det med gøngerne!) fjernest fra danske øsmål og nærmest ved dialekterne i det sydlige Småland. Som en mellemting ligger dialekterne i det sydøstlige Skåne, som på en del punkter også ligner bornholmsk.

Lydsystemerne i de skånske dialekter er på mange punkter en mellemting mellem dansk (dansk rigsmål og sjællandsk) og svensk. I ord der oprindeligt havde en enkelt ustemt lukkelyd -p-, -t- eller -k- mellem vokaler, er denne lukkelyd uændret på svensk i ord som *køpa, gata, baka*, hvorimod den på dansk er ændret til forskellige stemte lyde der skrives med -b-, -d- eller -g- i de tilsvarende ord: *købe, gade, bage*.

I nordøstskånsk hedder de samme ord *köba, gada, бага*, i sydøstskånsk *köva, gada, бага*, og i det mest sydvestlige skånsk *köve, gade bage*. Det er her tydeligt at jo længere vi går mod nordøst, jo mere ligner sproget svensk; og jo længere vi går mod sydvest, jo mere ligner sproget dansk (sjællandsk). Sydvestskånske former som *køve, pive, råve, ryje* er stort set identiske med de danske (sjælland-

ske) udtaler af *købe, pibe, råbe, ryge*. Formerne *gade* og *bage* adskiller sig derimod fra sjællandsk ved at have "hårdt" d og g, modsat de sjællandske former med hhv. "blødt" d og j-lyd. Det tydeligste dansk/sjællandsk-liggende træk ved sydvestskånsk er at -a til sidst i ordet bliver til -e.

Bemærk at de anførte former fra klassisk skånsk dialekt ikke har den "nyskånske" diftongering. Et andet påfaldende træk i mange klassiske skånske dialekter er at de har -ng- i ord med oprindeligt -nd-: *bling, kvinga* 'blind, kvinde'.

I de nordiske spørgeord med hw- (dansk hv-), som fx *hvad, hvem*,

Klassisk skånsk dialekt

Her er nogle eksempler på klassisk dialekt fra det nordøstelige Skåne (Lister-dialekten):

Ja har aget höile väien.

Han har alti stet opp bettia.

Han har menna gaunga sjimlat.

Döi sko köra te stan i möan.

På svensk:

Jag har åkt hela vägen.

Han har alltid stigit upp bittida

Han har många gånger svimlat

De skola köra till staden i morgon

Og på dansk:

Jeg har aget (=kørt) hele vejen.

Han har (=er) altid steget (=stået) op betids (= tidligt).

Han har mange gange svimlet (= besvimet).

De skal køre til staden i morgen.

hvilken, har dialekterne i det vestlige Skåne *v-*: *va*, *vemm*, *veckan*. I det østlige Skåne har de derimod *h-*: *ha(dd)*, *hum*, *hyttjen*.

I verber der oprindelig endte på *-ja* i infinitiv, bortfalder dette *-j-* både i sydvestskånsk og i sjællandsk: sydvestskånsk *dylle fylle kvelle velle smørre spørre*, sjællandsk *dølle følle kvæle velle smøre spørre* – svarende til svensk *dölja följa kvälja vilja smörja spörja* og dansk (rigsmål) *dølge følge kvæle ville smøre spørge*. Dansk rigsmål står ortografisk her på et mellemtrin mellem sjællandsk-sydvestskånsk og svensk med former som *dølge følge spørge*, hvor dog i hvert fald de to sidste har en dagligdags udtale som ville kunne skrives *følle spørre*.

I orddannelsen finder man bl.a. et par karakteristiske hunkønsendelser i skånske dialekter. Endelsen *-esa* i substantiver betegner erhverv o.l.: *bingesa* '(kornneg-)binderske', *bröggesa* 'bryggerske', *molkesa* 'malkepige', *tvättesa* 'vaskekone', *pantåffletaesa* 'kartoffeloptagerske'. Og *-(sj)an* betegner tilhørsforhold til en mand med et vist navn: *Kalan* er kone til *Kal* (Karl), *Pärsjan* til *Pär* (Per) og *Nelsjan* til *Nels* (Niels).

Endelsen *-a* danner adverbier i skånsk hvor man i dansk har *-t* (og i svensk *-t* eller *-en*), fx *gryvelia* 'grueligt', *orimmelia* 'urimeligt' og *tilia* 'tidligt'.

Middelalderens skånske skriftsprog

Flere af de skånske dialekttræk, især de sydvestskånske der overensstemmer godt med sjællandsk og dansk rigsmål, kan have haft en vis udbre-

delse allerede før Skåne blev adskilt politisk fra Danmark i 1658. Men fra perioden før denne adskillelse er der overleveret visse skånske tekster der tydeligt adskiller sig fra sjællandske tekster fra samme tid. Typisk har de bevaret tryksvagt *-a* i slutningen af ord, hvor samtidigt sjællandsk har *-e*. Men sammenlignet med samtidigt svensk adskiller de sig til gengæld ved på skrift at have gennemført den erstatning af *p t k* med *b d g*, som vi har i alt dansk sprog siden middelalderen. Så det senmiddelalderlige skånsk-danske skriftsprog ligner på en del punkter den nordøstskånske dialekt der er optegnet i nyere tid. Mange af de særlige træk ved de skånske dialekter er dog ikke belagt i de middelalderlige kilder og kan være udviklet i århunderne mellem 1600 og 1900.

Går man tilbage til det gammel-skånske skriftsprog i *Skånske Lov* (1150-1200) og *Skånske Kirkelov* (1170) finder man de nordiske ustemte konsonanter *p t k* bevaret efter vokal, altså med ordformer helt som moderne svensk *køpa*, *gata*, *baka*. Fra det samtidige ældste sjællandske adskiller gammelskånsk sig bl.a. ved de velbevarede ubetonede vokaler *-i -u -a* fx i *biuthi* 'han (skal) byde (konjunktiv)', *fingu* '(de) fik' og *kuma* 'komme'.

På dette tidlige historiske tidspunkt giver det kun begrænset mening på rent sprogligt grundlag at beslutte om en sådan gammelskånsk sprogform er nationalt dansk eller nationalt svensk. Politisk set var den en sprogform som blev brugt inden for det territorium som kontrolleredes af den danske kongemagt. Men når man ser på spørgsmålet rent sprogligt kan der ikke

trækkes en skarp grænse mellem hvad der var dansk og hvad der var svensk. Inden for den østlige halvdel af det skandinaviske (nordiske) område havde man snarere en art skriftdialektalt kontinuum sønderjysk – nørrejysk – sjællandsk – skånsk – vestgøtisk – østgøtisk – sveisk. (Her ses for nemheds skyld bort fra afgrænsningen mod nord til norsk og mod øst til gutnisk på Gotland.)

Sammenlignet med fx den sveiske variant af det ældste gammelsvensk (fornsvensk) er der meget lidt som adskiller det ældste gammelskånsk. På visse punkter er det gammelsvenske lidt mere konservativt end gammelskånsk og har bevaret visse ældre bøjningsformer. Overordnet ser det ud til at svensk og skånsk på den tid ligger meget nær hinanden og udvikler sig i samme retning, blot således at skånsk hele tiden er lidt forud i tid for svensk, hvor de samme udviklinger sætter ind noget senere i sproghistorien.

Det særligt skånske

I spørgsmålet om hvorvidt der har eksisteret eller eksisterer et særskilt skånsk sprog, og om der er en selvstændig skånsk sproghistorie, må svaret afhænge lidt af hvor i den samlede historie man lægger tyngdepunktet. I de to yderste ender af historien, fx i 1250 og i dag i 2006, er der kun et svagt grundlag for at tale om noget prægnant særskånsk.

Det skånsk farvede sydsvensk der tales i dag, adskiller sig, i hvert fald i sin højsociolekt, kun ubetydeligt fra et stockholmsk rigssvensk. Forskellen mellem de to er både sprogligt, kulturelt og identitetsmæssigt stort

set som den danske mellem yngre københavnsk og yngre århusiansk; men det er ret tydeligt at også i Danmark indsnævres den forskel mere og mere. Hvis man i dag "opskånsker" sit sprog ved at tale "lavmalmøsk" bysociolekt virker det næsten mere som en arbejderklasseselvhævdelse end som et regionalt-kulturelt bevidst udtryk. Hvis man derimod spækker sit skånskartikulerede sydsvenske med mange skånske regionale ord giver det snarere en art regionalt-kulturelle associationer, som når jyder siger *træls*, *bette* etc.

Det mest prægnant særskånske sprog er uden tvivl de klassiske skånske dialekter i det 19. århundrede med et rigt regionalt ordforråd og for visses vedkommende et markant selvstændigt lydsystem med stor afstand til både dansk og svensk rigssprog. Men der er aldrig nogen der har forsøgt at lave et selvstændigt skånsk skriftsprog på grundlag af dialekterne. Og ligesom Bornholm har Skåne hverken sin egen hær eller sin egen flåde.

*Jan Katlev (f. 1944)
ph.d. i 1980 på en afhandling
om skånske dialekter,
tilknyttet Det Danske Sprog-
og Litteraturselskab*

Hvad synes vi om sætningsknuder?

Eksemplerne på bagsiden kan inddeles i fire grupper:

Første led fra komplementsætninger

I den første gruppe er det et led fra en komplementsætning, der er flyttet frem, fx *den mappe*:

1. Den mappe tror jeg, de glemmer på kontoret.

Uden knude lyder den: *Jeg tror, de glemmer den mappe på kontoret*. Komplementsætningen (understreget) er helsætnings objekt. Uden objekt lyder helsætningen underlig: *Jeg tror*.

Knuder af denne type er o.k. på dansk; de er ret upåfaldende, når situationen ellers gør det rimeligt at trække et led frem. De andre eksempler på samme konstruktion er:

5. Søren er jeg overbevist om, at de vil invitere til festen. (Jeg er overbevist om, at de vil invitere Søren til festen.)
8. Fisk har jeg hørt, skulle være så sundt. (Jeg har hørt, fisk skulle være så sundt.)
12. De penge håber jeg, at du kan købe en lejlighed med. (Jeg håber, at du kan købe en lejlighed med de penge.)
15. Det synes jeg, er en god idé. (Jeg synes, det er en god ide.)
19. Kagerne sagde hun, at hun havde glemt. (Hun sagde, at hun havde glemt kagerne.)
20. Kagerne hviskede hun forlegent, at hun havde glemt. (Hun hviskede forlegent, at hun havde glemt kagerne.)

Første led fra definerende relativsætninger

I den anden gruppe er det et led fra en definerende relativsætning, der er flyttet frem, fx *is*:

4. Is er der mange, der kan lide.

Uden knude lyder den: *Der er mange, der kan lide is*. Den definerende relativsætning er understreget, ordet *is* er taget ud af den og flyttet frem i knudesætningen (4). Relativsætninger indledes typisk med *som* eller *der* og giver en uddybende oplysning om et led i helsætningen. Man kan skelne groft mellem definerende og parentetiske relativsætninger. De definerende relativsætninger kan dårligt udelades, uden at helsætningen bliver mangelfuld, fx *Der er mange*. Helt så galt som at udelade en komplementsætning er det dog ikke.

Knuder af denne type er nogle gange acceptable, men ikke helt så upåfaldende som dem med komplementsætninger. De to andre af slagsen er:

6. Det var der nogen, der havde gjort. (Der var nogen, der havde gjort det.)
10. Volvo snakker jeg tit med den nabo, som også kører i. (Jeg snakker tit med den nabo, som også kører i Volvo.)

Første led fra parentetiske relativsætninger

Værre er det med sætningsknuder, hvor det fremrykkede led kommer fra en parentetisk relativsætning. Dem er der også tre af:

3. Det gik han ind i en forretning, som også solgte. (Han gik ind i en forretning, som også solgte det.)

9. Volvo snakker jeg tit med min nabo, som for resten også kører i. (Jeg snakker tit med min nabo, som for resten også kører i Volvo.)

17. Linda kyssede Peter Lotte, som var veninde med. (Peter kyssede Lotte, som var veninde med Linda.)

I parentetiske relativsætninger er den uddybende oplysning en tilføjelse, der godt kan udelades. Fx *Jeg snakker tit med min nabo, som for resten også kører i Volvo.*

Første led fra adverbielle bisætninger

Værst er dog den fjerde type; den slags finder vi næsten altid påfaldende. I den er det et led fra en adverbial ledsætning, der er flyttet frem, fx *fiskefileterne*:

2. Fiskefileterne kan jeg ikke lave aftensmad, fordi katten har spist.

Uden knude lyder den: *Jeg kan ikke lave aftensmad, fordi katten har spist fiskefileterne.* Ledsætningen er understreget. Den er adverbial, fordi den fungerer som adverbial (biled) i helsætningen. Adverbielle ledsætninger kan fx give en årsag (indledes med *fordi*) eller en betingelse (indledes med *hvis*). Man kan som regel udelade den adverbielle ledsætning, uden at resten af helsætningen bliver underlig: *Jeg kan ikke lave aftensmad.* De andre eksempler på samme konstruktion er:

7. Det besvimer jeg, hvis de glemmer. (Jeg besvimer, hvis de glemmer det.)

11. Den blomst ville det være ret uheldigt, hvis du vandede. (Det ville være ret

uheldigt, hvis du vandede den blomst.)

13. Fisk bliver man sund, hvis man spiser. (Man bliver sund, hvis man spiser fisk.)

14. Det blev hun smaddersur, fordi jeg sagde. (Hun blev smaddersur, fordi jeg sagde det.)

16. Det bliver jeg glad, hvis hun siger. (Jeg bliver glad, hvis hun siger det.)

18. Kaffe henter Lisbeth kage, hvis du køber. (Lisbeth henter kage, hvis du køber kaffe.)

Andre forhold

Det er dog ikke kun bisætningens type, der kan have betydning for, hvordan man vurderer en sætningsknude. Det mest almindelige førsteled i sætningsknuder er stedordet *det*. Vores fornemmelsen er, at sætningsknuder med *det* som førsteled virker forholdsvis mere acceptable end andre knuder, uanset hvilken type ledsætning *det* et hører til i.

Det kan skyldes, at sætningsknuder fungerer bedst, når ytringen helt entydigt har fokus på førsteledet. I *Kagerne* *hviskede hun forlegent, at hun havde glemt* (eksempel 20), flytter oplysningen om, at hun "hviskede forlegent", lidt af opmærksomheden væk fra, hvad det var, hun havde glemt. Derfor virker dette eksempel mere påfaldende end *Kagerne sagde hun, at hun havde glemt* (eksempel 19).

Når en sætning som *Linda kyssede Peter Lotte, som var veninde med* virker underlig, har det sikkert også at gøre med, at man uvilkårligt går ud fra, at førsteledet må være subjekt i oversætningen. Og så bliver man temmelig forvirret, når det alligevel ikke kan passe.

MP/HJ

Hvad synes du om sætningsknuder?

Artiklen om sætningsknuder inde i bladet handler om, hvorfor nogle sætningsknuder er godt dansk, mens andre virker underlige.

Nedenfor er der en række knudede konstruktioner. Hvad synes du om hver af dem? Måske er nogle ikke bare godt eller dårligt dansk, men halvgodt eller halvdårligt. Måske er der brug for en hel skala fra godt til dårligt?

Og hvad er afgørende for, om en sætningsknude er mere eller mindre acceptabel?

På side 30-31 giver Mads Poulsen og redaktør Holger Juul et bud på, hvilke af knuderne der vil blive vurderet som acceptabelt dansk, og hvilke der vil blive vurderet som underlige.

1. Den mappe tror jeg, de glemmer på kontoret.
2. Fiskefileterne kan jeg ikke lave aftensmad, fordi katten har spist.
3. Det gik han ind i en forretning, som også solgte.
4. Is er der mange, der kan lide.
5. Søren er jeg overbevist om, at de vil invitere til festen.
6. Det var der nogen, der havde gjort.
7. Det besvimer jeg, hvis de glemmer.
8. Fisk har jeg hørt, skulle være så sundt.
9. Volvo snakker jeg tit med min nabo, som for resten også kører i.
10. Volvo snakker jeg tit med den nabo, som også kører i.
11. Den blomst ville det være ret uheldigt, hvis du vandede.
12. De penge håber jeg, at du kan købe en lejlighed med.
13. Fisk bliver man sund, hvis man spiser.
14. Det blev hun smaddersur, fordi jeg sagde.
15. Det synes jeg, er en god idé.
16. Det bliver jeg glad, hvis hun siger.
17. Linda kyssede Peter Lotte, som var veninde med.
18. Kaffe henter Lisbeth kage, hvis du køber.
19. Kagerne sagde hun, at hun havde glemt.
20. Kagerne hviskede hun forlegent, at hun havde glemt.